

YOSHLARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Tursunboyev Bunyodjon Rustamjon o'g'li

NamDU o'qituvchisi

Mansurova Gulmira Rafaelovna

NamDU o'qituvchisi

Oila va oilaviy munosabatlar zamonning talab darajasiga aylanmoqda. Oiladagi o'zaro shaxslararo munosabatlar ham alohida ahamiyatga ega. Bugungi kunda shaxslar bilan bòladigan munosabatlarda xulq – atvor tiplari turlicha bòladi. Bunday munosabatlarda namoyon bòluvchi xulq – atvor tiplaridan biri, bu – agressivlik. Bu atama bir qancha muzokaralarga sabab bòlmoqda. Endi bu tushunchani har xil talqinlar bilan kòrib chiqamiz. Hozirgi kunda agressivlik har xil tushunchalar bilan bayon qilinmoqda. Oddiy kundalik hayotda agressiya – zòravonlik yoki raqibni yengish uchun vosita sifatida qòllaniladi. Agressiya – kishilar òrtasidagi turli kelishmovchilik oqibatida kelib chiqadigan har qanday xulq – atvor modellaridan biri bòlib, u shunday atamaki, unga oid mulohazalar nafaqat psixologlarni, balki sotsiolog, huquqshunos, pedagog, faylasuf qisqasi, ijtimoiy soha xodimlarining barchasini birdek qiziqtiradi. Agressiya tushunchasining òziga izoh berish qator qiyinchiliklarni tuğdiradi, chunki, bu termin kòplab xatti – harakat shakllarini òzida qamrab olgan. Odamlar biron – bir kimsani agressiv shaxs sifatida tavsiflaganlarida, uni boshqalarni haqorat qiluvchi, badfe'l, barcha narsani òzi istaganidek qilishni istaydigan, òz gòyalarini qat'iy himoya qiladigan, yechimi yòq muammolar girdobiga òzini giriftor qiladigan inson, deb ta'riflashlari mumkin. Agressiya haqida dastlab har xil nazariya va qarashlar mavjud bòlgan. Insonning agressiv xatti – harakatlarga moyilligini turlicha tushuntirishga qaratilgan nuqtai nazarlar ichida eng mashhuri U. Makdaugoll, Z. Freyd, G. Marrey va boshqa olimlarning “ Inson va hayvonlarda agressiyaning tuğma instinkti mavjud bòladi “ degan qarashlaridir. Agressiv xulq – atvor haqidagi fikr

– mulohazalar 20 – asr boshlarida yuzaga keldi. Bu nazariya agressiya haqidagi dastlabki nazariya bòlib, unda agressiyaning sababi frustratsiya nazariyasi bilan boğliq ravishda tahlil etilgan. Unga kòra agressivlik frustratsiyaning oqibatidir.

Frustratsiya – bu maqsadga erishishga tòsqinlik qiluvchi barcha narsalardir. Bunday qarash birinchi marta D. Dollard tomonidan ilgari surilgan. Ammo ushbu nuqtai nazar amaliyotda òz tasdiğini topmadi. Agressiv xulq – atvorxususidagi ikkinchi nuqtai nazar L. Berkovichning ijtimoiy bilish nazariyasida keltiriladi. Unga kòra, maqsadga yònaltirilgan faoliyat davomida vujudga keladigan tòsiq shaxsda agressiv xatti harakatlarni hosil qiladi. Nihoyat, agressiv xulq atvorning kelib chiqish sabablari haqidagi eng zamonaviy nuqtai nazar bilishning kognitiv nazariyasi bilan boğliq holda

ifodalanadi. Bu konsepsiyada agressiv harakatlar quyidagi jarayonlarning natijasi sifatida baholanadi:

- Subyektning òz agressiv xulq – atvorni ijobiy baholashi.
- Frustratsiyaning mavjudligi.
- Affekt yoki stress tipidagi emotsional qòzgalishning kuchliligi.

Keyinchalik R. Kratchfild va N. Livson agressiyaning bir – birini inkor etmaydigan ikki xil tavsifini ishlab chiqqanlar. Birinchisi, xulq – atvorning tashqi alomatlariga asoslanadi va unga kòra “Agressiya kimgadir ziyon yetkazuvchi xulq – atvorning har qanday kòrinishidir”. Ikkinchisi, odamning ichki niyatlari bilan bogliq bòlib, insonni harakatga undovchi kuchlarni òrganish bilan anglash mumkin bòlgan holatlar bilan mushtarakdir, ya'ni, Agressiya boshqa bir insonga ziyon yetkazishni maqsad qilib olgan har qanday xatti harakatdir. Bundan kòrinib turibdiki, agressiya kimgadir zarar berish maqsadida bajariladigan harakat yoki ichki xohishlar ustun chiqib, qaysidir inson bilan qasdlashish. Misol qilib aytadigan bòlsak, yaqin dòstingizdan yoki biror yaqiningizdan sizga qarshi bajargan, aytgan gaplari uchun sizda unga nisbatan nafrat tuygusi paydo bòlishi mumkin. Shu paytda agressiv xatti – harakatlar vujudga keladi va kuchayadi. Jozef Bass tomonidan taklif etilgan mulohazalardan biriga asosan, agressiya – boshqalar uchun xavf tuğdiruvchi va ularga ziyon yetkazuvchi har qanday fe'l – atvor kòrinishidir. Vanihoyat, uchinchinuqtai nazar N. Zilman tomonidan bildirib, unga kòra agressiya – boshqalarga tan jarohati va jismoniy jarohatlar yetkazish demakdir. L. Berkovits (1968, 1981, 1995) va boshqa tadqiqotchilar bunday stimullar qatoriga qurol kirishini aniqladi. “Qurol nafaqat jinoyat sodir qilishga imkon beradi” deydi u, - balki u jinoyat sodir qilishga undashi mumkin. Barmoq tepkiga talpinadi, shuningdek, tepki ham barmoqqa talpinadi”. Bu tushuncha agressiyaning emotsiya, motiv yoki kòrsatma sifatida emas, balki xulq – atvor modeli sifatida kòrishni taqozo etadi. Bu muhim fikr kòplab chalkashliklarni tuğdirdi. Agressiya termini kòp hollarda g'azab kabi negativ (salbiy) his – tuygular bilan, haqorat qilish va ziyon yetkazish kabi motivlar bilan, hatto negativ kòrsatmalar sirasiga kiruvchi irqiy va etnik xurofot bilan assotsiatsiyalanadi. Bu omillar natijasi zarar yetkazish bòlgan xulq – atvorda albatta muhim rol òynashiga qaramay, ular bunday harakatlar uchun asos bòla olmaydi. G'azab boshqalarga tajovuz qilish uchun aslo zaruriy shart bòlib hisoblanmaydi, boshqacha qilib aytganda, ayrim holatlarda agressiya òta sovuqqonlik holatida yuzaga kelishi mumkin bòlgani kabi, òta kuchli hayajon holatida ham paydo bòlishi mumkin. Shuningdek, agressorlarning ular tajovuz qilayotgan shaxslardan nafratlanishlari yoki ularni yoqtirishlari umuman shart emas. Kòpchilik odamlar òzlari yoqtirgan insonlarga zulm òtkazadilar. Hozirda kòpchilik tomonidan “Agressiya – boshqa tirik jonzotga u buni istamagan vaziyatda haqiqat yoki ziyon yetkazishni maqsad qilib qòygan xulq – atvorning har qanday shakli”, degan

tushuncha qabul qilingan. Psixologiyada agressiv xulq – atvor quyidagicha klassifikatsiya qilinadi:

1. Agressiyaning dardmanlik darajasidagi alomatlar (tutaqib ketish, jahl kelganda özini yòqotib qòyish).

2. Agressiyaning jismoniy oğzaki va boshqa butun jamiyat uchun nomaqbul axloq qonun – qoidalarini bilan bogliq shakllari (odatda, ular ijtimoiylashuv xususiyatlari, aksilijtimoiy xulq – atvor me’yorlarining mustahkamlanishi bilan bogliq bòladi).

3. Jamiyatda qabul qilingan axloq qonun – qoidalarini yetarlicha òzlashtirilmaganligi yoki xatti – harakatlarini idora etish imkonini beruvchi xususiy sifatlarni tòliq shakllanganligi bilan bogliq agressiyaning turli kòrinishlari (ta’lim – tarbiya kòrmaganlik).

4. Ayrim kuzatuvchilar tomonidan agressivlik haq – huquqlarini poymol qilish, bировга ziyon yetkazish gumonini paydo qiladigan, boshqa bir kuzatuvchilar tomonidan qat’iylik, faollik sifatida talqin qiladigan barcha xatti – harakatlar. Agressiv xulq – atvor bu inson bilan vaziyatning òzaro ta’siri natijasidir. Agressivlik sifat va miqdor tavsiflariga ega bòlib, barcha xossalar kabi u ham turli darajalarda ifodalanadi. Deyarli tòliq nomavjudlikdan to yetarlicha rivojlangan agressivlikkacha namoyon bòladi. Agressiv xulq – atvor asosini agressivlik motivi tashkil etadi. Agressiv xatti – harakatlar shaxsga ma’naviy, moddiy yoki jismoniy zarar yetkazishi, destruktiv xulq – atvorning yuzaga kelishiga ta’sir kòrsatishi bilan xarakterlanadi. Bunday xatti – harakatlarni bartaraf etishning psixologik jihatdan qiyin tomoni shundaki, agressiv xatti – harakat qiluvchi shaxs òz xatti – harakatlarini oqlash uchun turli xil dalillarni keltiradi va òz aybini soqit qilishga urinadi. Agressivlikning tez – tez ifodalanishi shaxsning emotsional holati bòlib, uning asosini quyidagilar tashkil etadi:

- Nerv – psixik kasalliklar, inson nerv sistemasining nihoyatda charchaganligi;
- Oiladagi psixologik muhitning nosòglomligi va ota – onalarda pedagogik – psixologik bilimlarning yetishmasligi;
- Shaxsning xarakter, hislati, ijtimoiy muhitning yomonlashuvi.

Endi agressiv xulq - atvorning shakllanishida ijtimoiy muhitning rolini kòrib chiqadigan bòlsak, bulardan birinchi òrinda oila tarbiyasi turadi. Shaxs eng avvalo, tarbiyani oiladan oladi. Farzandlarda agressiv xulq – atvor qanday kelib chiqishi mumkin? Bunga bir necha sabablar kiradi. Shunga kòra, oilada yaxshi tarbiya kòrmagan va ota – ona tomonidan farzandga yetarlicha mehr berilmasligi, bolaga jismoniy jazoning kòp qòllanishi natijasida ularda agressivlik yuzaga keladi. Bola agressiv xatti – harakat namunalarni quyidagi uch asosiy manbaga asoslanib tòplaydi:

I. Nosòglom oila muhiti. Ba’zi oilalarda ota – onalar bilan farzandlar òrtasidagi kelishmovchiliklar va fikrlar tòqnashuvi natijasida bolalarda agressivlik vujudga

keladi. Bunday holatlar bòlmasligi uchun oiladagi iliq psixologik muhit katta rol òynaydi.

II. Tengdoshlar guruhi. Bizga ma'lumki, bolalar kòp vaqtini oiladan tashqari kòp holatlarda tengqurlar orasida bòladi va vaqtini òtkazadi. Bola taqlidchan bòlib, òz tengdoshini kuzatgan holda undagi agressiv harakatlarni takrorlashi mumkin va shunday hislatga ega bòlgan bola tengqurlar orasidan siqib chiqarib yuboriladi. Buni natijasida, bola òziga òxshagan agressiv guruhlariga qòshiladi.

III. Ommaviy axborot vositalari. Bugungi kunda kòplab muammolarga sababchi omillardan biri bu – OAV lar sanaladi. Hozirda efir orqali uzatilayotgan har xil jangari va qòrqinchli filmlar orqali bolalarda agressiv xulq – atvor kuchaymoqda. Bundan tashqari, internet orqali òzining yoshiga va psixologik holatiga mos kelmaydigan har xil videoroliklar kòrishi va agressivlikni targ'ib etuvchi, shakllantiruvchi turlicha òyinlariga òynash orqali òzlarining ongosti sohasida agressiv xulqning shakllanishiga sabab bòlmoqdalar. Statistik ma'lumotlarga kòra har yili AQSHda uch mingdan besh mingga yaqin bola ota – onalarning shafqatsiz munosabatlari qurboni bòlmoqda. Shuningdek 16% bola aka – opalarining jismoniy jazo ya'ni kaltaklash, savalash bilan jazolanmoqdalar. Ògay ota - onalar tomonidan esa har yili bolalarga nisbatan qilinyotgan jinoyatlar 400 tani tashkil etmoqda. Buni natijasida, ògay ota – onalar farzandlarning òlimiga sabab bòlishmoqda. Agressiv bolalarning paydo bòlishidagi yana bir sabab oilalarning tòliq yoki notòliq ekanligidir. Tadqiqotchilardan biri bòlgan F. Getting qotillar kòp holatda tòliq bòlmagan oilalardan chiqqanligi aniqlangan. Bunday oilalarda oila a'zolarining bir – birining his – tuyg'ulariga befarqlik, ota – onalar tomonidan farzandlarni qòllab quvvatlamaslik, ularning taqdiri bilan qiziqmaslik natijasida mana shunday agressiv bolalar kelib chiqishi mumkin. Har qanday jazolar va dòq – pòpisalar bola uchun yaxshilikka olib kelmaydi. Ularni agressiv qilib qòyishi mumkin. Ota – onalarning òrtasidagi janjallar va farzandlarning kaltaklanishi ham bola psixikasiga katta ta'sir kòrsatadi. Keyinchalik bola òzini shu janjallarga loyiqdek deb òylaydi. Yillar òtib, oilada kuzatilgan har xil urushlarni bola òz yangi qurgan oilasida ham takrorlashi mumkin. Buni oldini olish uchun avvalo, ota – onalar bolaga yoshligidan qaysi harakatlarni qilish yoki qilmasligini tushuntirishi, agar mumkin bòlmagan xatti – harakatni amalga oshirsa, ma'lum bir jazo turini masalan, uni jim – jit xonada òzini qisqa vaqtga yolg'iz qoldirishi mumkin. Shunda bolada me'yorida chetga chiqadigan xulq – atvor rag'batlantirilmassligini va qabul qilinmassligini, u òzini tògri tutishga òrganmaguniga qadar, boshqalar bilan muloqot qila olmassligini anglaydi. Ota – ona qòllayotgan har qanday jazo turini bolaga nima uchun bunday qilganini tushuntirishi lozim. Bolalarda agressiv xulq – atvorning shakllanishida yana bir sabablardan biri uning tengdoshlar bilan munosabati hisoblanadi. Hammamiz bilamizki, bola oiladan ajragan paytda tengqurlari bilan bòladi. Maktabda kelib chiqadigan har xil janjallar natijasida bolalar tengdoshlari bilan urushishi mumkin.

Agressiv bolalarni tengdoshlari yoqtirmaydilar va kòp hollarda ularga “yoqimsiz” degan yorliq ilib qòyadilar. I. S. Kon va A. Kupersmidt agressivlik va ijtimoiy mavqe òrtasidagi boğliqlikni bir – biri bilan tanish va bir – birini tanimaydigan bolalar misolida òrganib chiqadilar. Tadqiqotchilar 4 – sinf bolalarining sinfdoshlarining fikriga kòra ijtimoiy mavqeni òrganib chiqib, bir – birini taniydigan (sinfdoshlar) va bir – birini tanimaydigan (barchasi har xil maktabdan) ògil bolalarga darsdan sòng komanda òyinda ishtirok etishlarini taklif qildilar. Boshqa tadqiqotlar natijalarida ham aytilganidek, tengdoshlari tomonidan “yoqimsiz” deb tan olingan bolalar tengdoshlari bilan bòlgan muloqotda verbal (dòq – pòpisa, sòkinish) va jismoniy (tepish, urish) agressiyaga xos ijtimoiy xulq –atvorni namoyish qildilar va bu bilan boshqalarning nafratini uyğotdilar. Demak, bola òzi bilgan va bilmagan bolalar bilan òynashidan qat'iy nazar, uning ijtimoiy statusi sinfda qanday bòlsa, òyin guruhida ham shundayligicha qolgan. Agressivlikni ògil bolalarda kòpincha jismoniy, qizlarda esa verbal turi uchraydi. Olimlarning aytishicha, agressivlikning me'yordan ortishi natijasida shaxsda asab tizimining buzilishi, nerv–psixik kasalliklar, kommunikativ malakalarning pasayishi, òz – òziga adekvat baho bera olmaslik, ishonch hissining yòqolishi, òz – òzini boshqara olmaslik, xavotirlanish darajasining ortishi, frustratsiya, depressiya, stress kabi salbiy oqibatlar kuzatiladi. Agressivlikni vujudga kelmasligi uchun uni har tomonlama himoya qilish lozim. Shoir Lev Tolstoy ta'kidlaganidek: «G'azabda boshlangan ish, oxiri uyat bilan tugaydi». Shuning uchun bolaga e'tibor bersak, har tomonlama qòllab –quvvatlasak, avvalo òylab biror ishni amalga oshirishini ta'kidlasak, bizning yutuğimiz mana shu bòladi. Xulosa òrnida aytish mumkinki, har qanday holatning sababi bòlgani kabi agressivlikning ham òz sabablari bòlishi mumkin. Biz bolalardagi agressivliklar ijtimoiy muhitga, oilaga va tengqurlariga boğliq ekanligini bilib oldik. Mana shu boğliqliklarni bilgan holatda, bolalardagi agressivlikni oldini olish chora – tadbirlarini kòrish, shu bilan bir qatorda psixologlar bilan ham ishlash maqsadga muvofiq bòladi. Shu jihatdan agressiyaga qarshi birgalikdagi kurash, bizlarni muvaffaqiyat sari yetaklaydi!

Foydalanilgan adabiyotlar ròyxati:

1. V. Karimova. Ijtimoiy psixologiya va amaliyot. T.: 2009
2. V. Karimova, O. Xayitov. Shaxsning ijtimoiylashuv masalasi. T.:2007
3. N. Ismoilova, D. Abdullayeva. Ijtimoiy psixologiya. T.: 2013
4. M. Axmedova Pedagogik konfliktologiya" T.: 2016
5. Mirvaliyeva, M. (2022). OILADAGI SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA SHAXS AGRESSIVLIGI MUAMMOSI. FRANCE International Scientific-Online Conference.: <https://doi.org/https://doi.org/10.5281/zenodo.651889>
6. Badritdinova, M. B., & G'aniyeva, N. O. (2022). O'SMIRLIK DAVRIDA IJTIMOIIY QO'RQUV HOLATLARINING PSIXOPROFILAKTIKASI VA PSIXOKORREKSIYASI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(2), 307-309.
7. Мансурова Г. Р. ОСОБЕННОСТИ Я–КОНЦЕПЦИИ ЛИЧНОСТИ ПРОЯВЛЯЮЩИЕСЯ В ИНТЕРНЕТ–КОММУНИКАЦИИ //Ученый XXI века. – 2022. – №. 5-1 (86). – С. 52-54.